

TÓTH J. ZOLTÁN

Alkotmányértelmezési módszerek a közép-európai alkotmánybíróságok gyakorlatában – jog-összehasonlító megközelítésben

ABSTRACT

In 2021, a research group consisting of researchers from six Central and Eastern European countries was formed to explore the methods of constitutional interpretation and constitutional reasoning applied in these countries in the framework of an empirical comparative legal research. The research also required to establish a methodological classification, which provided a good opportunity to attempt to classify the methods by which constitutional interpretation and constitutional reasoning can be realized at all. In the second stage, based on a uniform research methodology, we assessed which of these methods occur in the examined legal systems and in what proportion, and how often they appear in the decisions of the respective constitutional courts. On the one hand, the present study undertakes to elaborate these methods and to present the peculiarities of constitutional reasoning, including constitutional interpretation, compared to the general methods of statutory interpretation and legal reasoning. On the other hand, it reviews, on a legal sociological basis, to what extent these methods actually appear in the practice of the Hungarian Constitutional Court and the other Central and Eastern European constitutional courts.

Keywords: constitutional interpretation ■ legal reasoning ■ Central Europe
■ legal methodology

I. BEVEZETÉS

2020 végén, a budapesti Mádl Ferenc Intézet keretében megalakult egy kutatócsoport, azzal a céllal, hogy hat kelet-közép-európai ország (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia) alkotmánybírósági gyakorlatát, ezen belül is a nemzetközi joggal való kapcsolattal rendelkező határozatokat tanulmányozza. Ennek részeként a Kutatócsoport célja egyebek mellett az volt, hogy a kutatás eredményeként képet kapjon ezen országok közös alapjog-értelmező

joggyakorlatának sajátosságairól, illetve a főbb különbségekről. Ennek érdekében a hat vizsgált ország mindegyikének elemzését egy-egy, az adott ország jogrendszerének elismert szakértője vállalta, akiknek a feladata (többek között) „saját országuk” vonatkozásában a releváns nemzeti alkotmánybírói gyakorlat elemzése volt.^[1] Mindegyiküknek 30-30 hazai alkotmánybírói határozatot kellett kiválasztaniuk a következő szempontok alapján.

Feltétel volt, hogy „fontos” ügyek legyenek,^[2] és az is, hogy a kutatások közvetlenül a megelőző tíz évből (2011–2020) származzanak. Mivel a kutatás a kelet-közép-európai országok kortárs alapjog-értelmező tevékenységére kívánt fókuszálni, ezért ennél régebbi határozatok beemelése a mintába nem tűnt indokoltnak, mert az eredmények nem lettek volna időszerűek. Másrészt sokkal szűkebb vizsgálati időszakot sem lehetett meghatározni, mert fennállt annak a veszélye, hogy nincs annyi „fontos” ügy az adott országban, amely elemzésre érdemes. A 10 év meghatározása így egy gyakorlati kompromisszum eredménye. Az elemszám (30 hazai ügy) meghatározása során azt vettük alapul, hogy legyen annyi eset, amennyi már tudományos szempontból használható következtetések levonására alkalmas, ám a kutatás időszaka alatt fel lehet dolgozni. Az is szempont volt, hogy az adott alkotmánybírói határozat tartalmazzon érdemi hivatkozást valamilyen európai/nemzetközi bírósági (EJEB- vagy EuB-) döntésre, mivel az eredeti kutatás során az alkotmánybírói határozatok és a szupranacionális fórumok gyakorlatát is össze kívántuk hasonlítani; jelen tanulmányban azonban e szempont vizsgálatára nem kerül sor.^[3]

A kutatás alapvető módszere így egyrészt (az egyes országok vonatkozásában) az esetelemző, analitikus módszer, másrészt (az egyes fórumok tevékenysége jellemzőinek összevetését tekintve) a jog-összehasonlító módszer lett.^[4] Jelen írás keretében kizárólag azon kutatási eredmények összefoglaló áttekintését adjuk, amelyek az alkotmánybírói jogértelmezésével kapcsolatban állapíthatók meg.

[1] A kutatási koncepcióról és a részletes módszertanról lásd Tóth J., 2021a, 9-98.

[2] Ami az ügyek „fontosságát” illeti, tisztában voltunk vele, hogy arra csak elnagyolt szempontok adhatók, így e körben nagyban támaszkodtunk a részt vevő kutatók egyéni meggyőződésére. „Fontos” eset lehetett az, ami új alkotmányjogi dogmatikai konstrukciót alapozott meg vagy új jogi doktrínát alkalmazott; amely alapvetően átalakította a hazai jog (büntetőjog, polgári jog stb.) rendszerét; amely kiemelkedő gazdasági relevanciával bírt; amely az állampolgárok széles körét érintette; amely alapvető közéleti vagy társadalompolitikai kérdésben foglalt állást, stb. Ennek pontosabb meghatározása nem volt lehetséges és nem is volt szükséges; az egyes nemzeti kutatók által figyelembe vett szempontokról ugyanakkor az egyes fejezetek szerzői az olvasó számára tájékoztatást adnak. Mindazonáltal, mivel a kutatás tárgya az alkotmányos jogok értelmezése volt, ennek következtében minden olyan határozat, amely közvetlenül nem alapjogi kérdéssel foglalkozott (hanem pl. a „politikai alkotmány” valamely problémájával, azaz államszervezeti kérdéssel, állami szervek hatáskörének terjedelmével, alkotmányos szervek jogállásával), figyelmen kívül kellett, hogy maradjon.

[3] Ezen eredmények ismertetését lásd: Tóth J., 2022, 181-190.

[4] A jog-összehasonlításnak számos tudományos formája van, amelyet az összehasonlító alkotmányjog szempontjából Ran Hirschl kategorizált, 9 különböző típusba sorolva őket, és határolta el azokat egymástól. Vö. Hirschl, 2019, 18-19. Jelen kutatás leginkább az ő nyolcadik és kilencedik kategóriájába tartozik.

II. AZ ALKOTMÁNYOS ÉRVELÉS SAJÁTOSSÁGAI

Tekintettel arra, hogy a kutatás kizárólag az alkotmánybíróságok által használt érveket veszi számba, és hasonlítja össze ennek alapján a fórumok gyakorlatát egymással, a kutatás alapjául szolgáló módszertan, vagyis az ún. alkotmányos értelmezés módszerei is részben eltérnek a törvényértelmezés módszereitől.^[5] Végeredményben az alkotmányos érvelés módszertana is valamelyest különbözni fog a jogi érvelés általános módszertanától – pusztán az értelmezendő norma-szöveg jellege okán.

Mivel tehát az alkotmány egy speciális normatív szöveg, amely a „rendes” törvényektől politikai jelentőségét, tipikus tartalmát, funkcióját, jogforrási hierarchiában elfoglalt helyét, nyelvezetét, kontextusát, megalkotásának módját, érvényesítését és még sok egyéb jellemzőjét tekintve^[6] különbözik, ezért az alkotmányos értelmezés is különbözik a hagyományos törvényértelmezéstől, ahogy az alkotmányos érvelés is más lesz, mint a jogi érvelés általában. Noha a kettő között az átfedések vannak többségben, egyrészt az alkotmányos érvelés (amelyet az alkotmánybíróságok végeznek az alkotmány értelmezése és alkalmazása során) részben más források és módszerek alapján történik, mint a törvényértelmezés (amelyet a rendes bíróságok végeznek eseti jogviták eldöntése során), részben pedig az értelmezés tárgya okán a hagyományos megnevezések használata félrevezető lenne. Emiatt indokolt egy saját módszertani klasszifikáció használata.^[7]

III. AZ ALKOTMÁNYOS ÉRVELÉS KONKRÉT MÓDSZEREI

Az alkotmányos érvelés, benne az alkotmányértelmezés módszerei, ahogyan fent említettük, sokban hasonlítanak a rendes jogi érvelés módszereire, de ahhoz képest bizonyos vonatkozásokban speciálisak,^[8] így indokolt önálló, a rendes törvényértelmezéstől elkülönült alkotmányértelmezésről, illetve (a módszereket és egyéb forrásokat is magában foglaló) alkotmányos érvelésről beszélni.

[5] A törvényértelmezési módszerek (egy lehetséges és a jogszociológiai kutatások során használható) felosztására, valamint a módszertani klasszifikáció eszmétörténeti fejlődésére lásd: Tóth J., 2016, 173-201.

[6] Vö. pl. Goldsworthy, 2006b, 1-4.

[7] Ellenkező véleményen van pl. Jakab András. Vö. Jakab, 2013, 1215-1275.

[8] Pl. maga a Bielefeldi Kör kutatása is ezért határozta el a törvényértelmezést az alkotmányos értelmezéstől. Lásd ehhez: MacCormick – Summers, 1991, 11.

1. A nyelvtani értelmezés

A jogi szövegek végső soron (elvileg) a hétköznapi emberek számára íródnak, ezért fontos, hogy – amennyiben lehetséges – minél könnyebben és problémamentesebben megérthessék azokat. A jog csak annyiban képes magatartásbefolyásoló funkcióját betölteni, amennyiben az emberek megértik a jogi előírásokat, így elengedhetetlen, hogy a jogi szövegek értelmezése során a nyelvi-nyelvtani értelemről induljunk ki, amely a többi módszer alapján módosítható, továbbfejleszhető,^[9] de nem küszöbölhető ki.

Az nyilvánvaló, hogy a (kartális) alkotmány (amilyen alkotmány az általunk vizsgált országok mindegyikében található) is egy írott jogi normaszöveg, így a nyelvtani értelmezés mint a jogértelmezés elementáris eszköze szóba jön az alkotmányos jogok értelmének feltárása során is. Az értelmezés legriviálisabb módja, minden más módszert megelőző szükségképpeni kiindulópontja^[10] kétséget kizáróan a nyelvtani értelmezés. Ez lehet egyrészt szemantikai (szótani, jelentéstani), amikor is a kérdéses norma szavainak, kifejezéseinek egy adott nyelven belüli jelentését tárjuk fel; illetve szintaktikai (mondattani), amelynek során kifejezetten a szavak közötti kapcsolatok, a nyelvi kapcsolóelemek értelmezésével állapítjuk meg azt, hogy a szöveg egyes részei között milyen viszony áll fenn.

A szintaktikai értelmezés – az egyes szavak lexikális jelentésének vizsgálatán túlmenve – a mondatszerkezeti elemekből és azok kapcsolatából von le következtetést arra nézve, hogy a szöveg ezen elemek egymással való kapcsolatának fényében mit jelent.^[11]

Ami a szemantikai (szótani) értelmezést illeti, definíciószerűen megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy hétköznapi nyelvtani szemantikai értelmezésnek (illetve egyszerűen „hétköznapi értelmezésnek”) azt az interpretációs módszert nevezzük, amelynek során egy adott szó, kifejezés értelmét az alapján határozzuk meg, hogy milyen jelentést tulajdonítana az adott szónak, kifejezésnek egy, az adott nyelvet átlagos szinten jól beszélő, hétköznapi ember. Ehhez képest a szakmai terminológián alapuló nyelvtani szemantikai értelmezés azt a metódust jelöli, amellyel a szavak, kifejezések jelentését azon értelmet figyelembe véve állapítjuk meg, amit egy, az adott szakmában jártas személy, „az adott szakma speciális nyelvét beszélő” ember azoknak tulajdonítana.

Egy jogi normaszöveg szavai rendkívül különböző szakmák terminológiáján belül is jelentéssel bírhatnak; ezek közül azonban értelemszerűen kiemelkedik a jogászai szakma terminológiája mint azon nyelvi bázis, amelyet a jogszabályok alkotása során leginkább felhasználnak. Ez az értelmezés nem más, mint jogi

[9] Például minimálisan a gépelési hibák (*scrivener's errors*) kijavítását és a betű szerinti értelem túl-lépését akkor sem kerülhetjük el, ha alapvetően tiszteljük a törvényt. Lásd pl. Grey, 1999, 18.; Scalia – Garner, 2012, 234.

[10] Atiyah – Summers, 1987, 102.

[11] Goodrich, 1986, 111.

dogmatikai értelmezés, hiszen ennek során a szavak speciális, a jogászok által egyöntetűen elfogadott és elismert jogi jelentését használjuk fel a konkrét esetben felvetődött interpretációs probléma megoldása végett. Szintén a jogi szakmai nyelvtani értelmezéshez (vagyis a jogi dogmatikai értelmezéshez) tartozik a jogszabályi vagy jogági jogelvek szerinti értelmezés is. Mivel a jogi norma által kifejezetten megnevezett jogelvek tulajdonképpen (speciálisan tág értelmű) dogmatikai kategóriák, vagyis (a jogász szakma által használt) nyelvi elemek, így értelemszerűen ezek is a jogi szakmai/dogmatikai nyelvtani értelmezés részét kell, hogy képezzék.

Végül szintén a nyelvtani értelmezés része az egyéb (nem jogi) szakmai értelmezés is. Ez esetben egy szó, kifejezés értelmét nem a hétköznapi vagy a jogi jelentés, hanem valamilyen (jogin kívüli) szakma terminológiája alapján állapítjuk meg.

2. A logikai értelmezés

A (kvázi-)formális logika^[12] igénybevétele, az ún. joglogikai maximák használata kiemelkedő jelentőséggel bír, nem is elsősorban előfordulási gyakoriságukat, sokkal inkább érveik súlyát tekintve. A leggyakrabban alkalmazott logikai formulák az *argumentum a minore ad maius*, az *argumentum a maiore ad minus* (mint az *a fortiori* érv alesetei), az *argumentum a contrario*, az *argumentum a simili* és az *argumentum ad absurdum*, de ezek mellett léteznek egyéb^[13] logikai maximák is.

Az *argumentum a minore ad maius* a kevesebbről a többre való következtetés. Ez egyrészt tiltó jogi normáknál irányadó: ha a kevesebb, azaz a kisebb súlyú, hatású magatartás is tilos, illetve, ha a kisebb érték is jogilag védett, akkor a több, vagyis a súlyosabb, nagyobb hatású magatartás még inkább tilos, a nagyobb érték pedig jogilag még inkább védett lesz. Másrészt ugyanez a maxima vonatkozik a kötelezettség teljesítése alól adott kifejezett jogszabályi mentességre is: tehát ha a törvény kimondja, hogy a kevesebb valakinek nem kötelessége, akkor ez egyúttal értelemszerűen azt is jelenti, hogy a (kisebbit magában foglaló) több sem kötelessége.

[12] A logikai értelmezés valójában nem formális logika, mivel mindig konkrét esetekre vonatkozik, amelyek besorolása (például annak megállapítása, hogy mi a „több” és mi a „kevesebb”) elkerülhetetlenül szubjektív. Az alkalmazott gondolkodási séma azonban logikai eredetű, így e technikákat a továbbiakban is – a szakirodalom nagy részével összhangban – egyszerűen „logikai értelmezésnek” nevezzük. (Megjegyzendő, hogy az a nézet, miszerint a „jogi logika” ne lenne formális logika, nem egyértelműen osztott: így pl. Georges Kalinowski a jogi logikát is egyértelműen formális logikának tartja. Vö. pl. Kalinowski, 1959, 53. Perelman azonban – részben Kalinowskival is vitázva – a maximák logikai jellegének hiányára világított rá. Vö. Perelman, 1968, 3.).

[13] Ilyen például az *implied powers* (vö. Skubiszewski, 1989, 855.) vagy az *eiusdem generis* (vö. Samuels, 1984, 180.) elve – ezekkel azonban jelen keretek között nem foglalkozunk.

Az *argumentum a maiore ad minus* a többről a kevesebbre való következtetés. Ez az elv azt mondja ki, hogy ha a több szabad, megengedett, jogilag nem tiltott, akkor a kevesebb még inkább szabad, megengedett, jogilag még kevésbé tiltott lesz. Továbbá ha a jogszabály a többet kötelességként írja elő, akkor azt úgy kell érteni, hogy az annak részét képező kevesebbet is az illető kötelességeként tettezte.

Az *argumentum ad absurdum* maximája szerint, ha egy adott értelmezési módszer alapján megállapítható értelem alkalmazása révén előálló következmények abszurd, lehetetlen, ellentmondó vagy egyértelműen nemkívánatos joggyakorlathoz vagy eseti ítéletekhez vezetnének,^[14] akkor ezt az értelmet, mint nyilvánvalóan alaptalant, el kell vetni. Ez tehát egy tisztán negatív módszer: nem mondja meg, hogy egy adott rendelkezés mit jelent, de képes megmondani, hogy mi az, amit biztosan nem jelent.

Az *argumentum a contrario* az ellenkezőből való következtetés. Ez komplementer életviszonyokra vonatkozik; olyanokra, ahol két élethelyzet lehetséges, és az egyik kizárja a másikat. Ebben az esetben, ha a komplementer életviszonyok egyikére van szabályozás, a másikra viszont nincs, akkor a másik – szó szerint nem szabályozott – életviszonyra a szabályozott életviszonnyal ellentétes szabályozás alkalmazandó, akkor is, ha ez utóbbi már nincs benne a jogszabálysövegben. Ennek a maximának a része a hallgatásból való következtetés is (*argumentum from silence*). Ide a gyakorlatban elsősorban a taxáció értelmezése, vagyis az a következtetés tartozik, amelynek során a kimerítő (vagy a bíró által ilyen jellegűként felfogott) felsorolásba nem tartozó életviszonyok vonatkozásában a jogalkalmazó megállapítja, hogy az a rendelkezés, amely a taxatív felsorolás részét képező életviszonyok körében alkalmazandó, az nem alkalmazható a felsorolásban nem szereplő életviszonyok eldöntésére.

Az *argumentum a simili* a hasonlóból való következtetés. Eszerint, ha egy adott életviszonyra van valamilyen jogi szabályozás, akkor ez a jogi norma az ehhez az életviszonyhoz releváns tényállási elemeiben hasonló – de szó szerint nem szabályozott – életviszonyra is irányadó (kiterjeszhető) lesz.^[15] Az *a simili* érvelés egyik elméletileg fontos (bár a gyakorlatban a kontinentális jogrendszerekben ritkán alkalmazott) esete az analógia (*argumentum per analogiam*). Ennek következtében az analógia alapján való értelmezést (amely valójában nem is értelmezés, hanem jogalkotás) mi nem tekintjük külön interpretációs mód-

[14] Az abszurdítás eseteire vonatkozóan lásd pl. Scalia – Garner, 2012, 234-239.

[15] E formula alkalmazhatóságának kulcskérdése a relevancia értelmezése: mikor mondhatjuk azt, hogy két tényállás valamely szempontú hasonlósága az értelmezés során relevánsnak tekinthető (hiszen valamilyen szinten minden tényállás hasonlít bármely más tényállásra is). Erre nincs sorvezető, ez alapvetően a bíró felfogásán múlik, és óhatatlanul szubjektív elemet visz be az ítékezésbe (csakúgy, mint az *a contrariónál* pl. annak megállapítása, hogy egy felsorolás zárt, azaz kimerítő-e, vagy csak példálózó, vagy hogy komplementer életviszonyokról van-e szó; az *ad absurdum*nál annak megítélése, hogy egy társadalmi következmény „nyilvánvalóan nemkívánatos”-e; az *a fortiori* két formulájánál annak eldöntése, hogy mi a „több”, „súlyosabb”, „veszélyesebb”, és mi a kevésbé az; stb.).

szernek, hanem azt mint az *a simili* érvelés részét fogjuk fel.^[16] Analógiát akkor alkalmazunk, ha döntenünk kell, de nincs olyan konkrét szabály, amely közvetlenül az adott tényállásra illeszthető (azaz joghézag áll fenn),^[17] ezért a szabályt – egy hasonló jellegű, létező tényállás alapján – a bíróságnak meg kell alkotni.^[18]

3. A belső rendszertani érvek

A jogi normák (elvek és szabályok) rendszert alkotnak, amelyben minden jogi normának van egy szabályozási környezete, amelyhez képest az adott elv vagy szabály elhelyezkedik. Egyetlen norma sem áll önmagában; minden norma a normarendszer (a tételes jogi szabályozás egészének) integráns része, értelme pedig a jogrendszer egyéb normáival összhangban állapítható meg. Éppen ezért egy norma értelmének a megállapítása során bármely esetben felvetődhet a kontextus figyelembevételének szükségessége. Különösen igaz ez az alkotmányos normákra, így az alapjogokra is, mivel ezek olyan absztrakciós szinten állnak, hogy konkrét tartalmuk sokszor csak más (alkotmányos vagy egyéb) normákkal való kontrasztolásuk révén detektálható.

A belső rendszertani érvek első csoportját a kontextuális értelmezés módszerei jelentik. A kontextuális értelmezésről szűk és tág értelemben beszélhetünk: előbbi esetében az értelmezendő alkotmányos rendelkezésnek, normának vagy alapjognak pusztán az alkotmányban elfoglalt helyére hivatkozunk, utóbbi esetében pedig azt összevetjük más alkotmányi rendelkezésekkel, alapjogokkal vagy a preambulummal. Tágabb értelemben tehát idetartozik az, amikor az alkotmánybíró egy adott alkotmányi rendelkezés jelentését más, konkrét alkotmányi rendelkezések alapján, azokkal egybevetve, azokra tekintettel,

[16] E vonatkozásban követjük Szabó Miklóst, aki maga is az *a simili* érvelést mint a *per analogiam* érvelés „alapesetét” fogja fel. Vö. Szabó, 1999, 171.

[17] Joghézagról akkor beszélünk, ha egy adott életviszony egészét a jogalkotó szabályozás alá vonja (vagyis az életviszonyra, annak jelentősebb részeire van jogi norma), ám ennek valamely szegmensét véletlenül elfelejti szabályozni. Ez szó szerint „hézagot” jelent a jogi normák rendszerében: miközben az adott szegmensre nem létezik szabályozás, az adott életviszony többi szegmensére igen.

[18] Ennek éppen az ellenkezője az ún. teleologikus redukció, amelynek során éppen az okozza a problémát, hogy van szabály, de nem kellene lennie. Larenz szerint joghézag (*rechtliche Lücke*) nemcsak akkor állhat fenn, ha nincs szabályozás, hanem akkor is, ha egy általános elvből olyan jogi elvárások következnek, amelyek egy létező szabállyal ellentételesek. Ilyenkor a jogi szabályozás értelmét és célját (*Sinn und Zweck*, együtt: *Telos*) kell figyelembe venni, és ezek alapján eltekinteni a létező szabály alkalmazásától. Ez esetben tehát a joghézag rejtett (*verdeckte Lücke*), ennek kiküszöbölésére pedig a teleologikus redukció (*teleologische Reduktion*) technikáját kell alkalmazni, azaz az általános elv, a szabályozás célja alapján figyelmen kívül kell hagyni az annak ellentmondó konkrét jogi normát. Vö. Larenz – Canaris, 1995, 210–211.

azokkal összhangban állapítja meg.^[19] Szűkebb értelemben viszont csak akkor beszélünk kontextuális értelmezésről, ha az alkotmányos norma értelmét azon rendeltetés alapján próbáljuk feltárni, ami pusztán annak a jogi normák rendszerében elfoglalt helyéből következik.

Az alkotmányos normák értelmezhetőek az alkotmány alatti extern állami normatív aktusok (törvények, rendeletek) alapján is: nem tipikus, és elvileg is ellentmond az alkotmány primátusa elvének,^[20] de előfordulhat, hogy egy alkotmányos rendelkezés (a kutatásunkban: alapjog) értelmét törvényi forrás alapján értelmezi az alkotmánybíróság.

Az alkotmány (illetve az abban foglalt normák, így az alapjogok) értelmezhetőek az alkotmánybírósági esetjog alapján is: ide tartozik pl. a konkrét korábbi alkotmánybírósági határozatokra (mint „precedensekre”) hivatkozás, az alkotmánybíróság „gyakorlatára” történő hivatkozás, illetve az alkotmánybíróság által alkotott absztrakt normákra (pl. a szervezeti és működési szabályzatra) való hivatkozás.

Az alkotmány értelmezhető a rendes bíróságok esetjoga alapján is: ennek részei a bírói/ítélkezési gyakorlatra hivatkozó értelmezés, az eseti bírói döntésekre hivatkozó értelmezés, valamint az absztrakt bírói normára, elvi jogértelmező bírói aktusra hivatkozó értelmezés.

Szintén a tágabb értelemben vett jogrendszer részei az egyéb jogalkalmazó szervek normatív vagy egyedi döntései. Az alkotmányos rendelkezések, az alapjogok értelmezése így az egyéb hazai állami szervek – tipikusan – normatív aktusai alapján is értelmezhetőek, illetve az alkotmánybíróságok ilyen érveket is felhasználhatnak, még ha nem is várható, hogy ezt rendszeresen tegyék. Elvileg azonban az alapjogok alkotmánybírósági értelmezéséhez segítségül szolgálhatnak közigazgatási szervek határozatai (pl. adóhatósági állásfoglalások, választási bizottsági elvi vélemények stb.), az ombudsman ajánlásai, stb.^[21]

4. A külső rendszertani és közvetlen jog-összehasonlító érvek

Az alapjogok értelmezésének kontextusa nemcsak belső (a hazai jogon és jogalkalmazási gyakorlaton alapuló), hanem külső kontextus is lehet. Egy alkotmánybíróság – egy, a hazai jognak sokkal inkább kitett rendes bírósághoz képest – az alapjogok sajátosságai folytán szabadabban használhat fel olyan, nem a hazai tételes jogból vagy jogalkalmazásból származó tartalmi szempontokat,

[19] A tágabb értelemben vett kontextuális értelmezés gyakran használt maximái az ún. lerontó formulák, amelyek az egymásnak ellentmondó (pontosabban a szöveg szintjén ellentmondani látszó) alkotmányi rendelkezések (az alkotmányos normakollízió) feloldására adnak iránymutatást. Idetartozik különösen a *lex superior derogat legi inferiori*, a *lex specialis derogat legi generali* és a *lex posterior derogat legi priori* elve.

[20] Limbach, 2001.

[21] Továbbá elvileg részben ide, részben a következő módszer alá tartozna szövetségi államokban a tagállami alkotmányok értelmezése a szövetségi alkotmány alapján, vagy vice versa, de ez jelen kutatás során – lévén a vizsgált országok nem föderációk – nem releváns.

amelyeket az egyébként is egységesebb nemzetközi tartalommal bíró alkotmányos jogok értelmének feltárásához szükségesnek gondol. Mivel az egyes országok alkotmányai nagyjából olyan alapjogokat tartalmaznak, amelyeknek nemzetközi relevanciája is van, vagyis amelyeket nemzetközi egyezmények is tartalmaznak, így magától értetődően szerepe lehet a „belső” alapjogok értelmezésében a hasonló szempontokat megfogalmazó nemzetközi egyezmények felhasználásának az alkotmánybírói érvelés során. Továbbá, mivel a legtöbb nemzetközi egyezménynek van valamilyen jogalkalmazó mechanizmusa, ezért az alapjogok értelmezhetők a nemzetközi jogszolgáltató fórumok eseti döntései vagy ítélezési gyakorlata alapján is.

A „hagyományos” nemzetközi jogi források felhasználása mellett az alapjogok értelmezésének egyéb forrásai is lehetnek; ezek a *par excellence* jog-összehasonlító érvek. Ha az alkotmánybíró pl. egy konkrét külföldi jogrendszer valamely normájára vagy jogalkalmazó aktusára (alkotmányára, törvényére; alkotmánybírói vagy bírósági határozatára) hivatkozik, azzal a belső norma (az értelmezendő alapjog) értelmét egy konkrét külföldi jogrendszer tételes jogi normája vagy jogalkalmazó szerveinek gyakorlata segítségével állapítja meg. Végül az is előfordulhat, hogy a nemzeti alkotmánybíró generális jelleggel hivatkozik az „európai joggyakorlatra”, a „demokratikus országok által követett elvekre” és hasonló, nem specifikus igazoló elvekre; ezek érvelési súlya azonban nem jelentős.

Végül lehetséges, hogy az alkotmánybírók egyéb külsődleges értelmezési forrásokat is használnak; ilyenek lehetnek pl. a nemzetközi szokásjog normái, a *ius cogens* stb.

5. A jogalkotó szándékán alapuló („történeti”) és a teleologikus értelmezés

A teleologikus értelmezés során a jogalkalmazó, jelen kutatásunk esetében az alkotmánybíró a jogszabály (a vizsgált országok esetében a kartális alkotmány vagy alkotmánytörvény) objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló jelentését tárja fel, amihez leggyakrabban annak címét, preambulumát vagy a törvény (alkotmány) szövegében benne rejlő azon társadalmi funkciót veszi alapul, amelyet az betölteni hivatott. A szövegeztől függetlenül ide tartoznak mindazok az érvek, amikor az alkotmány rendeltetésére, létének értelmére, funkciójára, céljára stb. hivatkozik az alkotmánybíró.

A történeti értelmezés révén azt kíséreljük meg megállapítani, hogy mi volt a jogalkotó (jelen esetben az alkotmányozó) szubjektív akarata, belső szándéka az adott jogi normával. Ez esetben felhasználható a jogszabály miniszteri indokolása, a törvényelőkészítési anyagok (*travaux préparatoires*, *Materialien*, *legislative history*), esetleg történhet hivatkozás minden külsődleges forrás megidézése nélkül általánosságban a „törvényhozó (alkotmányozó) szándékára”, annak [’nyilvánvaló’ vagy ’feltehető’] „akarata” vagy az értelmezendő jogi rendelkezés (az alkotmányba foglalt alapvető jog szövegének) keletkezés- és változástörténetére.

6. Az egyéb érvek

A fentiekben túl léteznek egyéb módszerek és források, amelyeket a vizsgált alkotmánybíróságok használhatnak az alkotmányos alapjogok értelmének megállapítása során. E módszerek nem tipikusak, előfordulásuk ugyanakkor lehetséges, így számbavételük és alkalmazásuk gyakoriságának mérése a kutatási módszertan részeként mindenképpen indokolt.

Idetartozik mindenképpen a jogtudományi-jogirodalmi értelmezés, azaz az alkotmányos jogok értelmezése során a jogtudományi munkákra történő hivatkozások. Ez esetben az alkotmánybíróság valamilyen konkrét jogtudományi munka alapján dönti el a felmerülő értelmezési problémát, ideértve nemcsak a jogtudományi monográfiákat, tankönyveket, tanulmányokat, cikkeket stb., hanem a kommentárokat, továbbá a már hatályukat veszített korábbi alkotmányokat és még hatályba nem lépett alkotmánytervezeteket is.

Az általános jogelvek fényében történő értelmezés során az alkotmány rendelkezéseit meghatározó olyan elvek és értékek felhasználása történik meg, amelyek ugyan nincsenek az alkotmányban (illetve a tételes jog bármely részében) nevesítve (ezért értelemszerűen azok nyelvtani értelmezése sem merülhet fel – ellentétben a tételes jogi jogelvekkel mint dogmatikai kategóriákkal), de amelyek meghatározzák a jogrendszer működését (pl. „a jog nem tudása nem mentesít a felelősség alól”; „amit a jog kifejezetten nem tilt, azt szabad”; *nemo plus iuris* stb.).

Végül a szubsztantív értelmezés során a jogalkalmazó (kutatásunkban: az alkotmánybíróság) közvetlenül valamely bevett, nem jogi értékre hivatkozik. Ilyen értékek lehetnek bizonyos kardinális jellegű erkölcsi elvek, igazságossági szempontok, társadalompolitikai megfontolások; az egyenlőség eszméje; hasznosság kritériumok (például gazdaságossági szempontok); a közérdek érvényesítése; stb. Minden morális, gazdasági, környezeti, statisztikai, társadalmi, természettudományos vagy más hasonló, kifejezetten nem jogi érv ide tartozik.

IV. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Ami a kutatás általános módszertani tanulságait illeti, a következők érdemelnek kiemelését.^[22]

Mindenekelőtt, minden országban az elsődleges érvelési módszer a korábbi alkotmánybírósági döntésekre való hivatkozás. Ennek keretében minden vizsgált országra jellemző, hogy nem egyszerűen csak utalnak a korábbi gyakorlatra,

[22] A kutatás részletes, egyes országokra vonatkozó eredményeit lásd a kutatás megállapításait ismertető, 1. jegyzetben említett összehasonlító jogi könyv „nemzeti fejezeteiben”: Flander, 2021, 99-179.; Köblös, 2021, 181-243.; Sehnálek, 2021, 245-299.; Šmigová, 2021, 345-399.; Mostowik, 2021, 401-465. A részletes eredmények internetes, open source formában való megtekintéséhez lásd: Tóth J. (ed.), 2021b.

hanem jellemzően tételesen hivatkoznak azon konkrét alkotmánybíróági határozatokra, amelyek alapulvételével az adott, későbbi ügyben a testület döntést hozott. Mivel az összes vizsgált alkotmánybíróóság jóval 2011 (a mintánkba beemelhető döntések legkorábbi meghozatali időpontja) előtt kezdte meg működését, így a legtöbb, alkotmányossági problémát felvető kérdéskörben már számos döntést hozott korábban mindegyik – még ha nem is pontosan ugyanazon jogkérdések esetében. Mivel azonban a korábbi gyakorlatban az egyes alapjogokkal kapcsolatban kimunkált elvi tételek jó részét a későbbi összetételű testületek is fenntartják, így az azokban adott alapjog-értelmező kitételeket, megállapításokat – nyilvánvaló módon – felhasználják hasonló jellegű, ugyanazon alapjogot egy más vonatkozásban elbíráló újabb határozataikban is. Ez valójában akkor is így lenne, ha erre nem hivatkoznának explicite – azonban megteszik, és ezzel nyíltan vállalják azt, hogy döntéseikkel nem „tisztá lappal” indulnak egy-egy alkotmányossági kérdés eldöntésekor, hanem azt az alkotmányossági hálót fonják tovább, amelyet elődeik kezdtek meg (még ha bizonyos részkérdésekben, kivételképpen, később meg is változik az adott testület álláspontja). Ezzel az alkotmánybíróóságok kvázi-precedensbíróóságokká lépnek elő: bár formálisan nem kötik egyik testületet sem saját korábbi döntéseik, azok azonban jó alapot adnak arra, hogy későbbi, hasonló alkotmányossági kérdésekben egy más összetételű testület is hasonló eredményekre jusson.^[23]

Ha ennek indokát keressük, arra több plauzibilis magyarázatot is találhatunk. Egyrészt az alkotmányos alapjogok nem változnak gyorsan; elnevezésük (főként a valódi alapjogként funkcionáló első generációs emberi jogoknál) gyakorlatilag ugyanaz marad, a mögöttük levő tartalom pedig minimum több évtizedes hagyománnyal rendelkezik, így ezen alapjogok többségének kiérlelt hatóköre és jelentése van. Ha részkérdésekben van is vita az alkotmánybíróóság tagjai között, mindig adódnak olyan előkérdések, olyan alapvető kiindulópontok, amelyekben a testületen belül konszenzus van, így mindig találhat a testület (aktuális többsége) olyan korábbi határozatokat, amelyeket jó szívvel hozhat fel a későbbi döntése meghozatalának kiindulópontjaként. És mivel az is jellemző, hogy az alkotmánybíróóságok egy-egy ügyben nem egy, hanem általában több (néha pedig kifejezetten sok, olykor akár tíznél is több) korábbi döntést idéznek meg, az adott ügyben felvetődő szempontok minél szélesebb körére kitérve, így mindig lesznek olyan precedenshatározatok, amelyek tartalma tekintetében az alkotmánybírók között nincs érdemi vita. Ha abban nincs is konszenzus közöttük, hogy ezekből a konkrét ügyben milyen konkrét alkotmányossági döntés következik, abban igen, hogy bizonyos alapvetések a tartalmi alkotmányosság

[23] Minél régebb óta működik egy alkotmánybíróóság (vagy alkotmánybíráskodási hatáskörrel bíró más szerv), annál gyakrabban és annál több precedenshatározatot fog idézni. Nem csak a közép-kelet-európai országokra jellemző ez az összefüggés: Goldsworthy hat (különböző jogi kultúrájú, a világ különböző régióiban elhelyezkedő, de egyformán írott alkotmánnyal rendelkező) ország (Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália, Németország, India, Dél-afrikai Köztársaság) esetében fogalmazta meg általános tapasztalatként ugyanezt. Ld. Goldsworthy, 2006a, 342.

minimális garanciáit jelentik, amelyek nélkül az alapjogvédelem maga is értelmét vesztené (és ezeket tipikusan az adott alkotmánybíróság működésének első néhány évében megszületett alapdöntések tartalmazzák).

Az is arra ösztönözheti az alkotmánybíróságokat, hogy minél több korábbi precedensdöntésüket vegyék bele aktuális határozatukba, mert így növelhetik annak legitimitását. Reálisan számolhatnak ugyanis azzal, hogy egy olyan döntés, amely egyenesen következik a korábbi, a társadalom és a jogászközösség által már elfogadott és elismert gyakorlatból, kevesebb szakmai és társadalmi kritikára számíthat, mint egy nívóval jellemezhető, egy adott kérdésben első alkalommal született döntés. Végül a korábbi döntések érvelésbe való beemelése munkatakarékossági szempontból is hatékony: a mindig leterhelt testületeknek kevesebb időt és energiát kell az alkotmányos érvelésbe fektetniük, mivel azt nagyjából a korábbi alkotmánybírósági határozatok megtették már helyettük. Nem véletlen tehát, hogy majdnem mind a 180 vizsgált alkotmánybírósági határozatban, azaz (egy kivétellel) mind a hat országban kivétel nélkül majdnem minden (vagy ténylegesen minden) vizsgált ügyben a döntésekben hivatkoztak legalább egy, de nagyobb részükben több korábbi alkotmánybírósági határozatra is. (Az egyetlen kivétel Szerbia, ahol a kutatás megállapításai szerint összesen – mindössze – 14 ügyben hivatkoztak^[24] a korábbi alkotmánybírósági esetjogra; itt ehelyett a nemzetközi forrásokat veszi figyelembe inkább az alkotmánybíróság, és ez utóbbi szerepe itt jóval nagyobb is, mint más országokban). Ezen érvelési mód használata továbbá számos esetben ügydöntő jelentőségű vagy legalább az érvelést meghatározó jellegű volt. A kelet-közép-európai országok alkotmánybíróságai tehát kvázi-precedensbíróságoknak (Zódi Zsolt terminológiáját felhasználva: „kartális precedensbíróságoknak”,^[25] saját meghatározással: esetjogi bíróságoknak) tekinthetők.

A többi értelmezési módszer tekintetében az egyes kelet-közép-európai országok alkotmánybíróságainak gyakorlata változó volt; bizonyos módszerek egyes testületekre inkább, másokra kevésbé jellemzőek. Ezek közül is elsősorban a tágabb értelemben vett kontextuális értelmezés volt bevett. Ez annak köszönhető, hogy az alkotmány és a benne foglalt alapjogok egy koherens rendszert kell, hogy alkossanak, így a szöveg szintjén esetleg ellentmondani látszó alapjogok közötti feszültséget meg kell szüntetni, az alapjogokat egymásra vonatkoztatva kell értelmezni, és így kell megvonni azok érvényesülési határát. Ennek meghatározása, hogy határhelyzetekben melyik alapjognak van a másik felett primátusa, különböző mércék és tesztek alkalmazását igényli, amelyet ha az alkotmánybíróság igénybe vesz, máris (szükségképpen) kontextuális értelmezést végez, amely tehát – az alkotmány egysége és koherenciája (nyilvánvalóan fikcionális, de gyakorlati szempontból nélkülözhetetlen) elvének megvalósulása érdekében – az esetek jó részében szükségszerű és elkerülhetetlen. Ugyanakkor

[24] Még a szlovák testület esetében fordult elő, hogy több (összesen öt) ügyben nem hozták fel a korábbi alkotmánybírósági gyakorlatot értelmezési vagy érvelési alapként.

[25] Zódi, 2021.

kor a szűkebb értelemben vett kontextuális értelmezés, vagyis egy alkotmányos alapjog értelmének megállapítása pusztán annak alapján, hogy azt az alkotmány mely részében helyezte el az alkotmányozó, egyik vizsgált ország alkotmánybírószági gyakorlatában sem volt jellemző. Ilyenek vagy egyáltalán nem fordultak elő a vizsgált 30 határozatban, vagy csak kivételképpen.

Hasonlóan, a belső rendszertani érvek egyéb típusai is csak kivételesen jelentek meg az egyes elemzett országok vizsgált alkotmánybírószági határozataiban. Így míg a korábbi alkotmánybírószági gyakorlat e módszer körében meghatározó (szinte minden országban minden ügyben alkalmazott), a tágabb értelemben vett kontextuális értelmezés (az alapjogok egymásra vagy más alkotmányos rendelkezésekre vonatkoztatott, reflektált értelmezése) jellemző volt, addig az alapjogok értelmezése az alkotmány alatti belső jogi normák alapján ritkán (általában az ügyek kevesebb mint felében) alkalmazott volt.^[26] A hazai rendes bíróságok esetjoga, ítélezési gyakorlata az elemzett határozatokban legfeljebb csak az alkotmányjogipanasz-ügyek tényállásának (az alapul fekvő ügy előzményeinek) ismertetésekor (és ennek során a panasszal támogatott bírói döntés ítélezési gyakorlattal való összhangjának elemzésekor) került elő, maguknak az alapjogoknak az értelmezésénél már nem, vagy csak alig;^[27] az egyéb hazai állami szervek normatív aktusai szerinti értelmezést végül úgyszintén alig (az ügyek ötödét meg nem haladó mértékben) alkalmazták a vizsgált közép-európai alkotmánybírószágok, akkor is főként pusztán az értelmezést erősítő vagy csak illusztratív jelleggel.^[28]

Kutatásunk elején hipotézisünk az volt, hogy az alkotmánybírószági gyakorlat mellett a nyelvtani (textuális) értelmezés lesz a leginkább meghatározó. E feltételezést a kutatás eredményei részben (de csak részben) igazolták: míg ugyanis a jogi szakmai (dogmatikai) értelmezés valóban gyakran alkalmazott módszernek bizonyult, amennyiben együtt nézzük az egyszerű fogalmi dogmatikai értelmezést és a jogszabályi vagy jogági jogelvek alapján való értelmezést (ezek legalább egyike mindegyik ország vonatkozásában az ügyek mindegyikében vagy nagy többségében előfordult), addig a szavak hétköznapi értelmének feltárására való törekvés a legtöbb vizsgált alkotmánybírószág elemzett döntéseiben vagy egyáltalán nem volt megfigyelhető, vagy előfordult ugyan, de csak néhány esetben.^[29] A dogmatikai értelem viszonylag széles körű, expliciten is hivatkozott figyelembevételének nyilvánvalóan az oka, hogy az alkotmány normaszövege jogi szöveg, amelynek jogi szakszavai (alkotmányjogi vagy más tételes jogi dogmatikai kategóriái, avagy jogági jogelvei) jogi jelentése egyrészt releváns,

[26] Szlovéniában 21, Szlovákiában 15, Szerbiában 11 ügyben alkalmazták ezt a módszert. (Magyarországon 6, Csehországban 3 ügyben volt detektálható, Lengyelországban pedig egyszer sem.)

[27] 25%-nál többször csak Magyarországon használták e módszert.

[28] Kivétel Szlovákia, ahol összesen 11 ügyben fordult elő ilyen érv.

[29] Így egyetlen, hétköznapi nyelvtani értelmezés sem történt (legalábbis expliciten hivatkozva rájuk nem) a cseh alkotmánybírószág általunk elemzett gyakorlatában, míg a lengyel (15 ügy), a szlovén (10 ügy), a szerb (8 ügy), a szlovák (6 ügy) és a magyar alkotmánybírószág (3 ügy) esetében alkalmanként előfordult.

másrészt gyakran homályos a konkrét eldöntendő alkotmányossági probléma megítélések, így annak explicit, az indokolásban megjelenő értelmezése óhatatlanul szükséges. A hétköznapi értelem feltárása ellenben azért lehet kevésbé hivatkozott, mert az gyakran egyértelmű, vagy legalábbis arról az alkotmánybíróság feltételezi, hogy köztudott, így problémamentes, annak explicit értelmezésére tehát (az alkotmánybíróság véleménye szerint) a legtöbbször nincs szükség (*interpretatio cessat in claris*). Megjegyzendő, hogy a hétköznapi értelmezés a maga szűk előfordulása esetén is szinte mindig (négy kivétellel) szemantikai értelmezést jelentett; szintaktikai értelmezés a 180 elemzett alkotmánybírószági határozat közül mindössze három lengyel és egy magyar alkotmánybírószági döntésben fordult elő. Itt kell még kitérni az egyéb szakmai terminológián alapuló értelmezés teljes hiányára is; ilyen értelmezés a vizsgált teljes mintában egyszer sem fordult elő.

Meghatározó mértékben, de a belső rendszertani érvekhez és a nyelvtani értelmezéshez képest kevésbé gyakran alkalmazták a vizsgált alkotmánybírószágot a külső rendszertani érveket. Mivel az, hogy minden elemzendő alkotmánybírószágot tartalmazzon hivatkozást EJEB- vagy EuB-döntésekre, a mintába felveendő határozatok kiválasztására vonatkozó követelmény volt, így abból, hogy minden alkotmánybírószágot tartalmazott legalább egy ilyen, semmilyen következtetést nem tudunk levonni; egy ilyen „következtetés” levonása az ok és az okozat felcserélése volna.

Ugyanezen okból kell fenntartással kezelnünk az EJEB- (vagy EuB-) határozatok viszonylag magas számát. Általános tapasztalat ugyanis (és jelen kutatás során sem tapasztaltunk mást), hogy az alkotmánybírószágot az EJEB döntéseit gyakran „csomagban” kezelik; vagyis ha elhatározzák, hogy az ügyben nemzetközi relevanciával bíró forrásokat is megjelölnek, akkor tipikusan ezt nem egyetlen forrásra hivatkozva teszik, hanem – az érvelést erősítendő – több ilyen forrást használnak fel. Pusztán abból tehát, hogy a kiválasztás alapjául szolgáló konkrét EJEB-határozat mellett még más EJEB-határozatokra való hivatkozások is találhatóak az adott, elemzett alkotmánybírószágot tartalmazó határozatban, nem következik, hogy a vizsgált közép-európai alkotmánybírószágot valóban az itt elemzett mintában talált mértékben hivatkoznak nemzetközi forrásokra. Az EJEB döntései ugyanis ritkán állnak önmagukban, hiszen azok – elvileg – az Egyezmény emberi jogokról szóló rendelkezéseinek értelmezései és azok alkalmazásai, így az várható, hogy ha egy alkotmánybírószágot tartalmazó határozatban találunk egy hivatkozást egy EJEB-döntésre, akkor – legalább az esetek jelentős részében – jó eséllyel találni fogunk egy hivatkozást az Egyezmény alapul fekvő passzusára (valamint az azt értelmező több egyéb EJEB-döntésre) is. E hivatkozások feltárása ugyanakkor nem teljesen jelentőség nélküli: ha arra nem is tudunk következtetni belőle (ellentétben a többi vizsgálandó érvelési módszerrel), hogy mennyire elterjedt a nemzetközi források használata általában véve a vizsgált alkotmánybírószágot tartalmazó határozatokban, arra azonban igen, hogy ha alkalmaznak nemzetközi forrásokat ezek az alkotmánybírószágot tartalmazó határozatok, akkor milyen típusúakat alkalmaznak.

E vonatkozásban a kutatásnak már a kérdéses alkotmánybíróági határozatok kiválasztása alapján megállapítható eredménye, hogy térségünkben sokkal inkább bevett az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatára és eseti döntéseire való hivatkozás, mint az Európai Unió Bírósága gyakorlatának vagy egyedi döntéseinek az alapjogi érvelésbe való beemelése (és ez nemcsak a nem EU-tag Szerbia, hanem az EU-tag országok esetében is így van). Az viszont ehhez képest is meglepő volt, hogy egyéb nemzetközi forrásokat, ha nem is gyakran, de érzékelhető rendszerességgel használtak fel a nemzeti alkotmánybíróságok; majd nem mindegyik kelet-közép-európai alkotmánybíróság hivatkozott ilyenekre (kivétel a szlovák), mégpedig rendkívül változatos formában.^[30]

Hasonló, közvetlen összefüggés a jog-összehasonlító érvek tekintetében nincs; a mintába beemelendő döntések kiválasztására nem hatottak a konkrét külföldi jogrendszerek jogszabályaira, alkotmánybíróági határozataira vagy más konkrét forrásaira való hivatkozások, így azok megállapított arányai (a „fontos” ügyek tekintetében) nagyjából a valóságos helyzetet tükrözik. E helyzet úgy foglалható össze, hogy az összehasonlító érvek Kelet-Közép-Európában nem túl gyakori, de így is figyelemre méltó mértékben fordulnak elő; igaz, szerepük minden bizonnyal csak az érvelést színesítő, illusztratív jellegű, a döntés érdemére sem önmagukban, sem más érvek mellett nem hatnak ki, azt nem határozzák meg.^[31] Példaként azonban jó szolgálatot tesznek arra nézve, hogy az alkotmánybírók bizonyíthatassák, érvelésük nem egyedi, nem sajátos, és előfordul más országokban is. Relatíván leggyakrabban a német *Bundesverfassungsgericht* határozatait idézik meg,^[32] de az e körben felhasznált külföldi források rendkívüli változatoságot mutatnak – minden bizonnyal nem függetlenül az adott határozat előadó bírójának vagy az előadó bíró – döntést előkészítő – tanácsadó mun-

[30] Messze a legtöbb ilyen hivatkozást a magyar minta tartalmazott: a 30 ügyből 15-ben hozta fel – általában csak az érvelést erősítő vagy illusztratív jelleggel – a magyar Alkotmánybíróóság az ilyen „egyéb” külsődleges forrásokat (például nemzetközi szervezetek testületeinek határozatait vagy ajánlásait). A többi országban (ez említett Szlovákia kivételével, ahol ilyen hivatkozás nem fordult elő) 1 és 3 közötti esetszámban fordult elő ilyen érv.

[31] 2010 után egy nagyobb, a kelet-közép-európai jogrendszerek közül Magyarországra is (valamint 15 másik alkotmánybíráskodást végző szervre, mind az öt kontinensről) kiterjedő kutatás keretében vizsgálták a külföldi precedensekre való hivatkozások gyakoriságát és szerepét az adott nemzeti szerv gyakorlatában. A magyar Alkotmánybíróósággal kapcsolatban Sente Zoltán által megállapított eredmények hasonló tapasztalatokat tükröznek, mint a mi kutatásunk e körben tett következtetései. Eszerint az 1999–2010 között megvizsgált 1016 döntésből 19 ügyben született külföldi forrásokra való (azaz klasszikus jog-összehasonlító) hivatkozás (1,8%), ha azonban az e tekintetben nem releváns helyi önkormányzati rendeletalkotással kapcsolatos és a népszavazási kifogásokkal kapcsolatos ügyeket nem számítjuk, akkor az ügyek 3%-ában használt ebben az időszakban a magyar Alkotmánybíróóság ilyen érveket. Vö. Sente, 2013, 259-260.

[32] Ugyanerre jutott Sente Zoltán az idézett kutatásában, vö. Sente 2013, 262.; továbbá hasonló a helyzet az (e kutatás körében nem vizsgált, de a térség országainak számbavételénél fontos) osztrák *Verfassungsgerichtshof* esetében is. Az érvelési súly is hasonló, azt az osztrák testület is csak az érvelést erősítő, nem ügydöntő jelleggel használja. Gamper, 2013, 226.

katársának^[33] az egyedi felkészültségétől, tárgyi ismereteitől sem. E módszer leginkább Szlovákiában, Magyarországon és Csehországban elterjedt (a vizsgált 30-30 alkotmánybíróági határozatból Szlovákiában 20-ban, Magyarországon 18-ban, Csehországban 15-ben volt ilyen érv); kevésbé jellemző Szlovéniára (8 eset) és Lengyelországra (1 eset); Szerbiában pedig jog-összehasonlító érvek a vizsgált mintában egyáltalán nem merültek fel.^[34]

Változó mértékben vették igénybe az egyes vizsgált alkotmánybíróságok a logikai érveket, a teleologikus értelmezést, az általános jogelvek fényében történő, valamint a jogtudományi munkák alapján történő értelmezést; míg történeti (szubjektív teleologikus) és szubsztantív értelmezés alig (szinte soha nem) fordult elő. A logikai (kvázi-logikai) érvek felhasználása tipikusan vagy alig fordult elő az elemzett mintában (a szerb testület két alkalommal használt logikai értelmezést, a szlovén háromszor, a lengyel négyszer, a magyar pedig hétszer); a szlovák és a cseh alkotmánybíróság ellenben erősebben vette igénybe ezt a módszert: a szlovák alkotmánybíróság az *a minore ad maius*ra 9, az *a maiore ad minus*ra 5, az *ad absurdum*ra 3, az *a contrarió*ra 1, az *a similire* 5, egyéb logikai maximákra pedig 6 ügyben hivatkozott, míg a cseh testület ugyanezen érveket sorrendben 1, 1, 4, 2, 4, illetve 3 ügyben használta fel.

A(z objektív) teleologikus értelmezés, vagyis az alkotmány vagy az alkotmányos rendelkezések céljára hivatkozó explicit érvelés rendkívül változatos mértékben fordult elő az elemzett mintákban: az ilyen hivatkozás rendkívül visszafogott alkalmazásától (Szlovákiában és Lengyelországban) egészen a döntések közel felében való megjelenésig (Szerbiában) terjed a skála.^[35] Érdekes, hogy ahol elvileg (az alkotmány rendelkezései alapján) ez az értelmezés kötelező elem lenne (Magyarországon), ott is viszonylag ritka az alkotmányi cél megidézé-

[33] A határozat szövegét író (rendkívül változatos elnevezéssel illetett) előkészítő munkatársak szerepe meghatározó: alkotmánybíróságokként változik, hogy milyen mértékben van befolyásuk az érdemi döntéshozatalra, de szerepük mindegyik jogrendszerben fontos. A bírói döntéshozatal érdemben segítő, jogi munkakört betöltő személyzet szerepének 27 ország alkotmánybíróságára vagy legfelső bíróságára, valamint az EuB-ra (és furcsa kivételként a Velencei Bizottságra) kiterjedő, rendkívül alapos és informatív számbavételét lásd: Zegrean – Costinescu, 2016.

[34] A Groppi és Ponthoreau által koordinált nemzetközi jog-összehasonlító vizsgálat e tekintetben érdekes eredményekre jutott. Bár a magyar alkotmánybíróságon kívül az általunk vizsgált országokban nem folyt kutatás, a tágabb térség többi országában azt lehetett megállapítani, hogy a külföldi jog (illetve ezen belül konkrétan az alkotmánybíróági vagy bírósági döntések) megidézése kevésbé jellemző (és csak a legfontosabb döntések esetében figyelhető meg, ha egyáltalán). Így a magyar Alkotmánybíróság vonatkozásában talált 1,8%-os (a nem releváns ügyeket kizárva 3%-os) arány mellett az osztrák *Verfassungsgerichtshof* esetében 0,45%-os (60 eset a 13 251-ből); a maga a testület által hivatkozott ügyekben alig 0,1%-os) arány volt megállapítható. A magyarral nagyságrendileg megegyező mértékű külföldi hivatkozást használt a német *Bundesverfassungsgericht* (1351 esetből 32 döntés, 2,4%), és szinte teljesen hiányzik a jog-összehasonlító érvelés az orosz alkotmánybíróság (11 ezerből hat eset) és a román alkotmánybíróság (14 ügy a 13 250-ből) gyakorlatából. Vö. Groppi – Ponthoreau, 2013, 412.

[35] Szlovákiában és Lengyelországban négyszer, Magyarországon és Csehországban hétszer, Szlovéniában kilencszer, Szerbiában pedig tizennégyszer hivatkozott a nemzeti alkotmánybíróság az alkotmány explicit céljára.

se.^[36] Ezen érv relatív „kihasználatlanságának” az elsődleges oka nem a célban rejlő jelentéstartalom jelentőség nélkülsége, hanem az, hogy a jogszabályi cél gyakran adott, egyértelmű, így nem kell explikáltan hivatkozni rá, kivéve, ha más értelmezési módszerekkel a jogalkalmazó nem jut egyértelmű eredményre. Ilyenkor (de csak ilyenkor) van szükség arra, hogy az alkotmánybíróság – túl az alkotmányszövegen, az alapjogi dogmatikán és az előbbit értelmező, az utóbbit részben alakító alkotmánybírói gyakorlaton – kifejezetten felhívja az alkotmányos rendelkezés (vagy az egész alkotmány mint koherens szabály- és elvrendszer) célját. Az objektív teleologikus érvek tehát az alkotmányértelmezés „mankójaként” funkcionálnak, amelyek használatára így csak akkor van szükség, ha más módon a jelentés feltárása nem látszik lehetségesnek, vagy az alkotmányszöveg legitím értelmezése nem látszik kellően meggyőzőnek.

Ehhez képest a szubjektív teleologikus érvek használata nem jellemző; az alkotmányozó szándékára vagy az e szándék mibenlétét alátámasztani látszó alkotmányozási (társadalmi-politikai) körülményekre való hivatkozás vagy egyáltalán nem jelenik meg a vizsgált határozatokban (Szerbiában és Csehországban), vagy csak kivételképpen. Magyarországon három esetben hivatkoztak történeti érvre (kétszer miniszteri indoklásra, egyszer általánosságban az alkotmányozó akaratára), Szlovéniában egyszer (általánosságban az alkotmányozó szándékára), Lengyelországban négyszer (kétszer előterjesztői indoklásra, kétszer általánosságban az alkotmányozó szándékára). Egyedül Szlovákiában fordult elő viszonylag nagyobb számban (összesen kilencszer) ilyen hivatkozás (kétszer az előterjesztői indoklásra, kétszer a *travaux*-ra, kétszer általánosságban az alkotmányozó szándékára, háromszor pedig történeti körülményekre).

Talán a legérdekesebb és minden bizonnyal a legellentmondásosabb mindegyik érv közül a jogtudományi munkákra való hivatkozások használata, vagyis, amikor az alkotmánybíróság az értelmezés során konkrét szerzők, név szerint megnevezett jogtudósok cím szerint megjelölt jogtudományi munkáira hivatkozik. Van, ahol az ilyen jogtudományi munkákra való hivatkozások alig jelennek meg (mint pl. Magyarországon, ahol a vizsgált mintában négyszer, vagy Szerbiában, ahol egyszer fordult ilyen elő), és van, ahol ez a rendszeresen használt, bevett módszerek közé tartozik. A hat, általunk vizsgált ország közül utóbbi jogrendszerek körébe sorolható mindenekelőtt Szlovénia, ahol a vizsgált határozatok döntő többsége (30-ból 25) hivatkozott konkrét jogtudományi munkákra, többségében monográfiákra, mégpedig határozatonként (ahol ez az érv előfordult) átlagosan négyszer. Majdnem a szlovénhez hasonló gyakorisággal fordul elő ezen érv használata Szlovákiában, ahol az Alkotmánybíróság 24 ügyben hivatkozott a jogirodalom konkrét eredményeire. Végül köztes pozíciót foglal el e vonatkozásban Lengyelország, ahol nyolc ügyben is – kifejezetten a döntést meghatározó jelleggel – használta fel a jogtudományi munkákat a lengyel tes-

[36] A magyar Alaptörvény [R] cikk (3) bekezdésében] kimondja, hogy „az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”.

tület, valamint Csehország, ahol az ügyek felében történt hivatkozás jogtudományi munkákra.^[37] Utóbbi tekintetében árnyalja a képet, hogy e hivatkozások nagyobb része az előadó alkotmánybíró (társ)szereplésében megjelent jogtudományi munkákat takar, vagyis e viszonylag magas szám nem annyira a tudományos megalapozottság érdekében tett erőfeszítéseknek köszönhető, mint inkább a saját szerzőségű könyvek, tanulmányok propagálása szándékának. (Nyilvánvaló, hogy ez esetben a jogtudományi hivatkozások díszítő jellegűek, hiszen az előadó alkotmánybíró anélkül is a saját álláspontja szerinti döntéstervezetet terjesztette volna elő.)

Hasonlóan diffúz a gyakorlat az általános jogelvekre való hivatkozás szempontjából. Szerbiában ezek megidézése nem jellemző; ha használják is azokat, az érvelésben nem jelennek meg, feltehetőleg azért, mert ezek a jog olyan, mindenki által elfogadott, a jogászközösség számára triviális módszereit, illetve a jogrendszer működésének alapjait jelentik, amelyek explikálása feleslegesnek vagy „túlmagyarázásnak” tűnhetne. Ehhez képest a másik véglet Csehország, ahol az ügyek 70%-ában előfordult általános jogelvekre való hivatkozás, igaz, főként csak illusztratív jelleggel. A többi ország e két szélsőség között helyezkedik el, 4 és 10 közötti előfordulási gyakorisággal (de ezen érv – annak súlyát, a döntéshozatalban betöltött szerepét tekintve – igazán csak Magyarországon meghatározó jelentőségű).^[38]

Végül a szubsztantív érvek a ritka módszerek közé tartoznak mindegyik vizsgált kelet-közép-európai országban. Szlovéniában három döntésben (összesen nyolcszor), Szerbiában két határozatban, Magyarországon és Csehországban öt-öt ügyben, Szlovákiában pedig kilenc határozatban fordult elő nem jogi érv. Lengyelországra jellemző a legkevésbé ennek használata; az elemzett mintában egyetlen ilyen hivatkozás sem fordult elő. Ezek a maguk szűkösségében is figyelemre méltó változatosságot mutatnak; járványügyi korlátozások esetén orvosszakértői álláspontoktól (Szlovénia) és élettudományi szakmai konszenzustól (Szerbia), egyéb ügyekben a méltányosságtól (Csehország), a közérdeken (Magyarország, Szlovákia) és a „jó erkölcsökön” (Csehország) át a józan észig (Szlovákia) meglehetősen különböző, jogon kívüli döntési szempont jelenik meg érvként a kelet-közép-európai országok alkotmánybírói határozataiban. Bár elsősre azt várhattuk volna, hogy egy alkotmánybíró, amely a jog és erkölcs határterületén mozgó emberi jogokkal dolgozik, gyakrabban nyúl az erkölcsi szempontokhoz és az egyéb, nem jogi érvekhez, a kutatás eredményei alapján mégsem ez a helyzet, és a szubsztantív hivatkozások inkább a kivételt, mintsem a főszabályt jelentik. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy bár az emberi jogok valóban erkölcsi indíttatású és közvetlen erkölcsi relevanciával rendelkező jogok, így is – alkotmányba foglalásuk, vagyis pozitívalódásuk óta – a tételes jog részei, és mint ilyenek, tételes jogként történő értelmezésük és alkalmazá-

[37] Ezek közül öt esetben nem is hazai, hanem külföldi művekre hivatkozott a cseh Alkotmánybíróság.

[38] Szlovéniában, Szlovákiában és Lengyelországban is a 30 elemzett határozat közül 4-ben, Magyarországon 10-ben fordult elő ilyen érv.

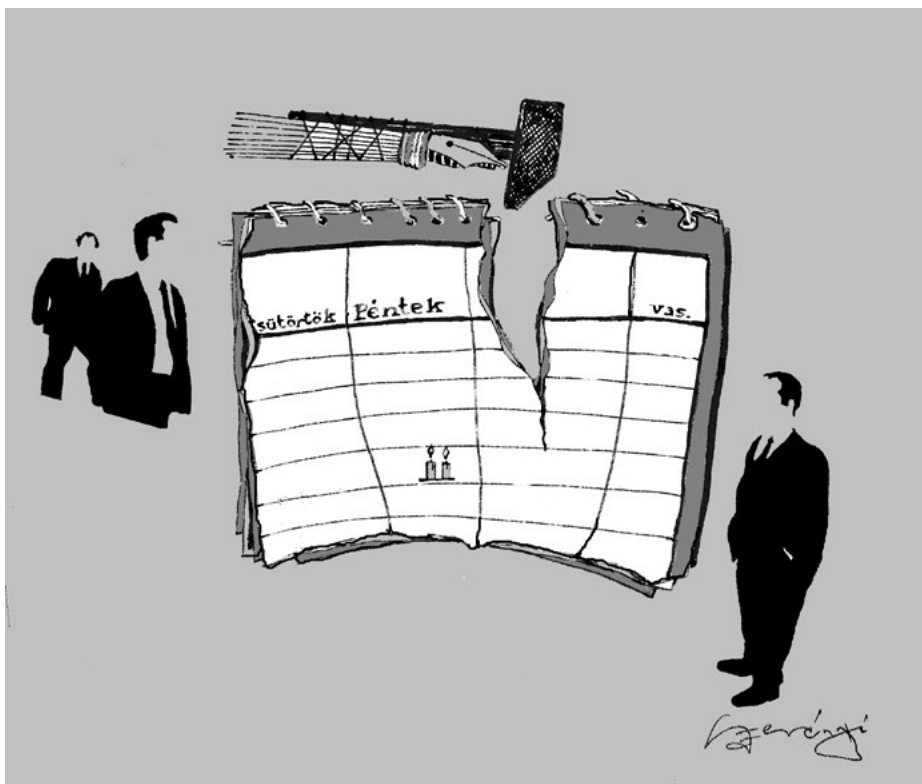
suk – a jogfejllesztés (gyakran jogértelmezésnek leplezett) kreatív módszereit is figyelembe véve – az esetek többségében elegendő ahhoz, hogy ennek révén az adott alkotmányos ügynek ne csak jogszerű, hanem egyben erkölcsös, igazságos eredménye, azaz „helyes” társadalmi és jogi kimenetele legyen.

IRODALOM

- Atiyah, P. S. – Summers, Robert S. (1987): *Form and Substance in Anglo-American Law. A Comparative Study of Legal Reasoning, Legal Theory, and Legal Institutions*. Clarendon Press, Oxford.
- Flander, Benjamin (2021): Interpretation of Fundamental Rights in Slovenia. In: Tóth J., Zoltán (ed.): *Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation: Analysis on Certain Central European Countries*. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc. (Elérhető: <http://real.mtak.hu/134538/7/Constitutional%20Reasoning%20and%20Constitutional%20Interpretation%20-%20Full%20book.pdf>. Letöltés ideje: 2023. május 3.).
- Gamper, Anna (2013): Austria: Non-cosmopolitan, but Europe-friendly – The Constitutional Court’s Comparative Approach. In: Groppi, Tania – Ponthoreau, Marie-Claire (eds.): *The Use of Foreign Precedents by Constitutional Judges*. Hart Publishing, Oxford–Portland (Oregon).
- Goldsworthy, Jeffrey (2006a): Conclusions. In: Goldsworthy, Jeffrey (ed.): *Interpreting Constitutions*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199226474.001.0001>.
- Goldsworthy, Jeffrey (2006b): Introduction. In: Goldsworthy, Jeffrey (ed.): *Interpreting Constitutions*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199226474.001.0001>.
- Goodrich, Peter (1986): *Reading the Law*. Basil Blackwell, Oxford.
- Grey, Thomas C. (1999): The New Formalism. In: *Stanford Law School Working Paper*. Vol. 4/1999.
- Groppi, Tania – Ponthoreau, Marie-Claire (2013): The Use of Foreign Precedents by Constitutional Judges: A Limited Practice, An Uncertain Future. In: Groppi, Tania – Ponthoreau, Marie-Claire (eds.): *The Use of Foreign Precedents by Constitutional Judges*. Hart Publishing, Oxford–Portland (Oregon).
- Hirschl, Ran (2019): Comparative Methodologies. In: Masterman, Roger – Schütze, Robert (eds.): *The Cambridge Companion to Comparative Constitutional Law*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316716731.002>.
- Jakab, András (2013): Judicial Reasoning in Constitutional Courts: A European Perspective. In: *German Law Journal*. 2013/8. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1017/S207183220000225X>.
- Kalinowski, Georges (1959): Y a-t-il une logique juridique? In: *Logique et Analyse*. Vol. 5/1959.
- Köblös, Adél (2021): Interpretation of Fundamental Rights in Hungary. In: Tóth J., Zoltán (ed.): *Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation: Analysis on Certain Central European Countries*. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc. (Elérhető: <http://real.mtak.hu/134538/7/Constitutional%20Reasoning%20and%20Constitutional%20Interpretation%20-%20Full%20book.pdf>. Letöltés ideje: 2023. május 3.).

- Larenz, Karl – Canaris, Claus-Wilhelm (1995): *Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Dritte, neu bearbeitete Auflage*. Springer Verlag, Berlin–Heidelberg.
DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-662-08709-1>.
- Limbach, Jutta (2001): The Concept of the Supremacy of the Constitution. In: *The Modern Law Review*. Vol. 1/2001.
DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2230.00306>.
- McCormick, Neil D. – Summers, Robert S. (eds.) (1991): *Interpreting Statutes: A Comparative Study*. Dartmouth Publishing Company, Aldershot.
- Mostowik, Piotr (2021): Interpretation of Fundamental Rights in Poland. In: Tóth J., Zoltán (ed.): *Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation: Analysis on Certain Central European Countries*. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc. (Elérhető: <http://real.mtak.hu/134538/7/Constitutional%20Reasoning%20and%20Constitutional%20Interpretation%20-%20Full%20book.pdf>. Letöltés ideje: 2023. május 3.).
- Orlović, Slobodan (2021): Interpretation of Fundamental Rights in Serbia. In: Tóth J., Zoltán (ed.): *Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation: Analysis on Certain Central European Countries*. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc. (Elérhető: <http://real.mtak.hu/134538/7/Constitutional%20Reasoning%20and%20Constitutional%20Interpretation%20-%20Full%20book.pdf>. Letöltés ideje: 2023. május 3.).
- Perelman, Chaïm (1968): What Is Legal Logic? In: *Israel Law Review*. 1968/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1017/S0021223700017404>.
- Samuels, Alec (1984): The Eiusdem Generis Rule in Statutory Interpretation. In: *Statute Law Review*. 1984/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1093/slr/5.1.180>.
- Scalia, Antonin – Garner, Bryan A. (2012): *Reading Law: The Interpretation of Legal Texts*. Thomson/West, St. Paul, Minnesota.
- Sehnálek, David (2021): Interpretation of Fundamental Rights in the Czech Republic. In: Tóth J., Zoltán (ed.): *Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation: Analysis on Certain Central European Countries*. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc. (Elérhető: <http://real.mtak.hu/134538/7/Constitutional%20Reasoning%20and%20Constitutional%20Interpretation%20-%20Full%20book.pdf>. Letöltés ideje: 2023. május 3.).
- Skubiszewski, Krzysztof (1989): Implied Powers of International Organizations. In: Dinstein, Yoram – Tabor, Mala: *International Law at a Time of Perplexity. Essays in Honour of Shabtai Rosenne*. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, The Netherlands.
DOI: https://doi.org/10.1163/9789004633704_049.
- Šmigová, Katarína (2021): Interpretation of Fundamental Rights in Slovakia. In: Tóth J., Zoltán (ed.): *Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation: Analysis on Certain Central European Countries*. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc. (Elérhető: <http://real.mtak.hu/134538/7/Constitutional%20Reasoning%20and%20Constitutional%20Interpretation%20-%20Full%20book.pdf>. Letöltés ideje: 2023. május 3.).
- Szabó Miklós (1999): *A jogdogmatika előkérdéseiről*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Sente, Zoltán (2013): Hungary: Unsystematic and Incoherent Borrowing of Law. The Use of Foreign Judicial Precedents in the Jurisprudence of the Constitutional Court, 1999–2010. In: Groppi, Tania – Ponthoreau, Marie-Claire (eds.): *The Use of Foreign Precedents by Constitutional Judges*. Hart Publishing, Oxford–Portland (Oregon).

- Toth J., Zoltan (2016): The Methods of Statutory Interpretation in the Practice of the High Courts of Hungary. In: *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio M Balcaniensis et Carpathiensis*, Lublin, Polonia.
DOI: <https://doi.org/10.17951/bc.2016.1.173>.
- Tóth J., Zoltán (2021a): Interpretation of Fundamental Rights in Central and Eastern Europe: Methodology and Summary. In: Zoltán J. Tóth (ed.): *Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation: Analysis on Certain Central European Countries*. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law – Central European Academic Publishing, Budapest – Miskolc.
DOI: https://doi.org/10.54237/profnet.2021.zjtrci_1.
- Tóth J., Zoltán (2021b) (ed.): *Constitutional Reasoning and Constitutional Interpretation – Analysis on Certain Central European Countries*. Studies of the Central European Professors Network. Budapest–Miskolc. (Elérhető: <http://real.mtak.hu/134538/7/Constitutional%20Reasoning%20and%20Constitutional%20Interpretation%20-%20Full%20book.pdf>. Letöltés ideje: 2023. május 3.).
- Tóth J. Zoltán (2022): A strasbourgi bíróság jogértelmező tevékenységéről. In: *Jogtudományi Közöny*. 2022/5. sz.
- Zegrean, Augustin – Costinescu, Mihaela Senia (eds.) (2016): *The Role of Assistant-Magistrates in the Jurisdiction of Constitutional Courts*. Universul Juridic, București.
- Zódi Zsolt (2021): „Precedens”. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.) (2021): *IJOTEN*. (Elérhető: <http://ijoten.hu/szocikk/precedens>. Letöltés időpontja: 2023. december 5.).

Szerényi Gábor grafikája